

שיעור פתיחה – החובה להעיד

כפתיחה לפרק שבועת העדות נעסוק ביסוד החיוב על האדם להעיד לחבירו. נראה את שיטות הראשונים במקור החיוב ובפירוש דבריהם וההשלכות בדברי האחרונים.

החיוב להעיד בדברי מוני המצוות

- ספר המצוות להרמב"ם מצוות עשה קע"ח, לא תעשה רצ"ז. ועיין רמב"ם הלכות עדות פרק א' הלכה א' ורדב"ז שם.
 - ועיין שאילתות לרב אחאי גאון שאילתא סח'
 - ובדברי הרמב"ם והשאלתות עיין מ"ש במשך חכמה שם
- ספר החינוך קכב'.
- ספר מצוות קטן רלט. [ויש לראות סוף דברי הרמב"ם בשורש השמיני שיסבירו דבריו].

שיטות הראשונים בסוגיה דבבא קמא נה-נו. במקור החיוב להעיד.

- ראה גמ' בבא קמא נה: 'תניא אמר ר' יהושע ארבעה דברים' עד סוף הברייתא שם. וראה בגמרא שם נז. 'היודע עדות לחבירו.. במאי עסקינן' עד 'אלא בחד'.
- וראה תוס' שם בדבור המתחיל 'פשיטא' וחיודשי הרשב"א שם בד"ה 'אי בתרי' ונמוקי יוסף על אתר בשם הרא"ה.

דברי האחרונים בסוגיין.

- שו"ת אבקת רוכל להבית יוסף בסי' קצה'.
- וראה שער המשפט סי' כח' אות ב'.

ספר המצוות לרמב"ם מצוות עשה קע"ח

המצוה הקע"ח היא שצונו להעיד בבית דין בכל מה שנודעהו. בין שיהיה בו מיתת מי שהעדות עליו או הצלתו, הפסד ממונו או הרוחתו, אנחנו חייבים להעיד זה כולו ולהודיע הדיינים מה שראינו או שמענו. והנה הביאו רבותינו עליהם השלום ראייתם על חיוב הגדת העדות מאמרו יתעלה (ויקרא ה) והוא עד או ראה או ידע. והעובר על מצוה זו והוא שיכבש העדות ענשו גדול והוא אמרו יתעלה (שם הוב' בל' רצז) אם לא יגיד ונשא עונו. וזה דבר כללי. ואם היתה העדות שכבש אותה עדות ממון וכחש בה ונשבע עליה חייב קרבן עולה ויורד (מ"ע עב) כמו שבאר הכתוב (שם) ובתנאים הנוכחים בשבועות (רפ"ד). וכבר התבאר משפטי מצוה זו בסנהדרין ובשבועות (פ"ד):

ספר המצוות לרמב"ם מצוות לא תעשה רצ"ז

המצוה הרצ"ז היא שהיה לנו להפסיד המות או ההפסד והיה לנו יכולת להצילו. כמו שיהיה טובע במים ואנחנו נדע לשחות ונוכל להצילו. או יהיה גוי משתדל להרגו ואנחנו נוכל לבטל מחשבתו או לדחות ממנו נזק. ובאה האזהרה מהמונע להצילו באמרו יתעלה (קדושים יט) לא תעמוד על דם רעך. וכבר אמרו שמי שיכבש עדות תכללה גם כן זאת האזהרה כי הוא רואה ממון חבירו אובד והוא יכול להחזירו אליו באמרו האמת, וכבר בא בזה הענין גם כן (ויקרא ה הוב' במ"ע קעח) אם לא יגיד ונשא עונו, ולעון ספרא מניין אם אתה יודע לו עדות שאין אתה רשאי לשתוק עליה תלמוד לומר לא תעמוד על דם רעך ומניין לרודף אחר חבירו להרגו שאתה חייב להצילו בנפשו תלמוד לומר לא לסטים באים עליו או חיה רעה באה עליו אתה חייב להצילו תלמוד לומר לא תעמוד על דם רעך ומניין לרודף אחר חבירו להרגו שאתה חייב להצילו בנפשו תלמוד לומר לא תעמוד על דם רעך. וכבר התבאר משפטי מצוה זו במסכת סנהדרין (עב - עד א):

שאלתות דרב אחאי פרשת ויקרא שאילתא ח

שאלתא דאילו מאן דידע בסהדותא דחבריה מיחייב למייל ואסהודי ליה ואי לא מסהיד ליה קאים באיסורא שנאמר ונפש כי תחטא ושמעיה קול אלה וגומי ואף על גב דהאי קרא בהיכא דאשבעיה ולא מסהיד ליה הני מילי כי כתיבה שבועה לאיחויבי עלה קרבן שבועה אבל למיקם באיסורא כי לא מסהיד נמי קאים באיסורא דכתיב נפש כי תחטא והדר ושמעיה קול אלה אלמא כי לא שמע שבועה נמי קאים בחטא ותניא מניין שאם אתה יודע לו עדות שאין אתה רשאי לשתוק עליו ת"ל ולא תעמוד על דם רעך

משך חכמה ויקרא פרק י"ט פסוק טז

(טז) לא תעמוד על דם רעך אני ה'. בספרא (פרק ד פיסקא ח): ומנין שאם אתה יודע לו עדות שאין אתה רשאי לשתוק, ת"ל "לא תעמוד על דם רעך". פירוש בדיני נפשות, שאם יודע עדות לזכותו ונמנו, הרי זה שופך דמים, וכמו דמוקי הגמרא בסנהדרין (עג, א) דמכאן אף למטרח ולאגורי. ודוקא שיוודע לזכותו בדיני נפשות, אבל דיני ממונות, הוא רק בשבתו הבעל דין להעיד, ובאם לא יגיד, כמבואר ריש הלכות עדות ברמב"ם יעויין שם. ובספר המצוות סימן רצ"ז באו כאן דברים אינם מדוקדקים [ואולי מסיבת ההעתקה]. וזה שאמר שבדיני ממונות אינו עובר ב"אם לא יגיד" רק כשיתבענו, אבל בדיני נפשות אפילו אין הבעל דין תובעו "לא תעמוד על דם רעך", "ש"אני ה" - אני הוא התובע דמי נפש נקי.

ספר החינוך פרשת ויקרא מצוה קכב

להגיד העדות בפני הדיינים בכל מה שנודעהו, בין שיתחייב בעדות מיתה או ממון המועד עליו, או שיהיה הצלתו בממונו או בנפשו, שנאמר [ויקרא ה, א'] והוא עד או ראה או ידע אם לא יגיד ונשא עונו, בכל ענין חובה עלינו להגיד העדות לפני הבית דין. ואולם חילוק יש בין דיני ממונות לדיני נפשות ושאר איסורין שבתורה, שבדיני ממונות אין אדם חייב להעיד עליהם מעצמו אלא אם כן יתבענו בעל הדבר או בית דין, ובדיני נפשות ובעדות שאר איסורין שבתורה כגון שראה אחד שעבר על איסור, וכן בעדות נפשות כגון שראה מי שהרג חבירו, או בעדות מכות שהכה האחד את חבירו, בכל זה חייב אדם לבוא מעצמו ולהגיד העדות לפני הבית דין. כדי לבער הרע ולהפריש בני אדם מאיסור.

ספר מצוות קטן מצוה רלט

שלא לכבוש עדותו דכתיב (ויקרא ה) אם לא יגיד ונשא עונו, ודוקא (ב"ק נ"ה ונ"ו) בב"ד אבל חוץ לב"ד לא וכן אם השביע עליו וכובש עדותו שחייב קרבן דוקא בב"ד, ודוקא בראויין להעיד אבל שאינן ראויים להעיד כגון הפסולים או מלך לא ואמרין פ' שבועת העדות (דף ל') האי צורבא מדרבנן דידע סהדותא לחבריה קדם דיינא דבציר מיניה לא ליזיל ה"מ לממונא אבל לאיסור אין חכמה ואין תבונה לנגד ה'.

ספר המצוות לרמב"ם שורש ח

ונשאר עלינו לבאר דבר אחד כדי שתשלם בו כוונת השער הזה. וזה כי כשספר בתורה וגור עלינו שנגנה נפשתינו בשנשלול ממנו הפועל הפלוני והפלוני הנה אותו הפועל יימנה מכלל מצות לא תעשה. ואעפ"י שהלאו שבא בו הוא שלילה לא אזהרה. מאחר שצוינו שנשלול אותו מנפשתינו ונאמר אני לא עשיתי כך ולא עשיתי כך ידענו בהכרח שהפועל הכך והכך מוזהר ממנו. וזה כמו צוות הכתוב לנו (ר"פ תבוא) שנאמר לא אכלתי באוני ממנו ולא בערתי ממנו בטמא ולא נתתי ממנו למת, זה הורה על היות כל פועל מאלו מוזהר ממנו.

תוספות מסכת בבא קמא דף נו עמוד א

פשיטא אם לא יגיד וכו' - וא"ל ה"מ כשעבר על שבועתו כלכתיב ושמעה קול חלה ו"ל דה"ק קרא כשעובר בדבר שאם לא יגיד היה נושא עון אז יביא קרבן שבועה אבל כלל שבועה נמי איכא נשואות עון כלמוכה במתני' בראש דני ממונות (סנהדרין דף לז:) ודוקא בב"ד כשצומומיס אין לנו יודעים להעיד שוב אינם יכולין להעיד לכיון שהגיד שוב אינו חוזר ומגיד והיינו אם לא יגיד דקרא אבל חוץ לב"ד אין לחוש שיכול לחזור ולהעיד.

חיודשי הרשב"א מסכת בבא קמא דף נו עמוד א

אי חברי מלאווייתא נמי מחייב, כלומר לא הי' לריד לומר בזו ר' יהושע דמחייב בדיני שמים דפשיטא שהתורה חייבתו לכתוב אם לא יגיד ונשא עונו, וא"ת הוא נשבע וכפר כתיב חייב בקרבן כדכתיב ושמעה קול אלה, י"ל דקרא ה"ק כשעובר דבר שאם לא הי' מגיד הי' נשא עון אז אם שמע קול אלה חייב בקרבן. ואין תירוצ' זה מחוור בעיני דמנא ליה דה"ק קרא, דמקשה כל כך בפשיטות דלורייתא נמי מחייב. ומסתברא דממילא שמעינן לה דהאיא נשבע קול אלה אף על פי שלא ענה אמן הוא ופ"ה נשאל הגיד איכא נשיאות חטא, ואם איתא דכשלא שמע קול אלה וכופר בעדותו ב"ד ליכא נשיאות חטא ולא חייבתו תורה להעיד למה מביא קרבן על שמיעת קול בלבד, אטו מי שאומר לחכרו משביע אני עליד שתאמר כן וכן שראית ולא הגיד מי מחייב, וקרוצים שאינם מעידין לו אינם חייבים מפני שאין בעדותן כלום ואין חייבין להעידו, ואף הכשרים כיוצא בהם לא היו חייבים להעידו כל שלא ענו אמן כנ"ל.

נימוקי יוסף מסכת בבא קמא דף כד עמוד א

והא דמחייבין הכא בכובש עדותו היינו בדיני שמים אבל בדיני אדם לא ואפי' למאן דדאין דינא דגרמי לפי שאין אדם חייב להעיד לחבירו אלא ממדת גמילות חסדים כ"כ הרא"ה ז"ל

שו"ת אבקת רוכל סימן קצה

תשובת רבני צפת יע"א על השאלה הנ"ל:

קול שועת ה"ר משה ו' שושן עלתה לפנינו על האלוף כה"ר משה רוד"א ותרין דעמיה שגזרו חרם עליו להגיד עדות שידוע לאדם אחד והוא טען שאינו יכול להיותו נוגע בדבר וגם כי יש לו סכנת גוף וממון אם יגיד בדבר ולא חששו לדבריו והחרימו וה"ר משה ו' שושן השיב להם האדרב' וראינו פסקי האלופים רבני איטאלייא שפסקו שנידוהו שלא כדון והאדרבא שלו הוא כדון וחל עליהם ובקש מאתנו לחוות דעתינו בדבר.

..... הטענה השמינית שאפי' לא היה בדבר סכנת גוף אלא סכנת ממון בלבד היה מותר לכבוש ומותר ראוי להעיד ומודה ראב"ן שלא חל עליו החרם ואין אומרים לזה הפסד ממון כדי שיזכר מצוה רל"ז והנהגות מיימוני בפ"א מהלכי רוצח (ע"ש אות ג') על הפסוק דלא תעמוד על דם ריעך מנין שאם אתה יודע לו עדות ואין גמילו' חסד שיפסיד אדם ממונו בשבילו דיותר הוא חייב להיותו חס על נכסיו מעל נכסי חבריו וכדאשכחן במשיב אבידה הילכך אפי' לראב"ן מותר לו לכבוש עדותו אפי' בראוי להעיד וכ"ש בשאינו ראוי להעיד. ומאחר שנתברר שלדברי הכל לא היה חייב משה ו' שושן להעיד ולא חל עליו החר' נמצא שמה שנידוהו שלא כדון

שער משפט סימן כח

[ב] חייב להעיד אם יתבענו שיעיד לו. וכן כתב הטור ואינו חייב להעיד עד שיתבענו שיעיד לו והוא מדברי הרמב"ם רפ"א מהלכי עדות (ה"א), וכתב בב"י ובכסף משנה שלמדו כן מהא דאמרין בפרק שבעת העדות (לב, א) דכל שלא שמעו מפיו שאמר להם בואו והעידו אינו חייב קרבן שבועה וכיון שאינו חייב קרבן שבועה אינו בכלל נשיאות עון, וכ"כ הסמ"ע (סק"ו). ולפענ"ד יש לתמוה טובא בדין זה מהא דאיתא בספרא (תו"כ קדושים פ"ד ה"ח) והביאו הרמב"ם במנין המצות שלו מצוה [לאוין] רצ"ז והרא"ה בספר החינוך מצוה רל"ז והנהגות מיימוני בפ"א מהלכי רוצח (ע"ש אות ג') על הפסוק דלא תעמוד על דם ריעך מנין שאם אתה יודע לו עדות שאין אתה רשאי לשתוק עליו ת"ל לא תעמוד על דם ריעך ומנין שאם ראית אותו טובע בנהר או חיות וליסטים באין עליו שאתה חייב להצילו ת"ל לא תעמוד על דם ריעך, וכתבו הרמב"ם והרא"ה שם דאף שידוע עדות בענין ממון תכללה אזהרה זאת שהוא רואה ממון חבירו אבד והוא יכול להחזירו אליו עובר בזה הלאו, וא"כ כיון דילפינן חיוב עדות מקרא דלא תעמוד על דם ריעך משמע אף בלא תביעת הבעל דין כיון שהוא יודע עדות לחבירו וחבירו לא סליק אדעתיה שהוא יודע לו עדות חייב להצילו בכדי שלא יבוא הפסד לחבירו, וכעין זה כתב רש"י בסנהדרין דף ע"ג ע"א (ד"ה קמ"ל) דמקרא זה משמע דאף למטרך למיגר אגורי נמי חייב דלא תעמוד על דם ריעך לא תעמוד על עצמך משמע אלא חזור על כל הצדדין שלא יאבד דם ריעך ע"ש, א"כ הוא הדין בלי תביעת הבעל דין שייך נמי לא תעמוד על דם ריעך דבכל צדדין מחויב לראות שלא יאבד ממון חבירו, וכמו בדיני נפשות דפסק הרמב"ם בריש הלכי עדות דחייב להעיד אף בלי תביעה דזבערת הרע מקרבך בכל גוויי משמע. ואף לפי מה שכתבו התוס' בר"פ הכונס (נו, א ד"ה פשיטא) הא דילפינן התם בש"ס חיוב עדות מקרא דאם לא יגיד ונשא עונו אף דקרא מיירי דוקא בהשביעו כדכתיב ושמעה קול אלה, מ"מ משמע דקרא הכי קאמר דכשעובר בדבר שאם לא יגיד היה נושא עון אז יביא קרבן שבועה, אבל בלא שבועה נמי איכא נשיאת עון ודייק לה מדלא כתיב ישא עון כמו שכתב הסמ"ע (סק"ו), וא"כ לכאורה י"ל כיון דילפינן בש"ס דבעי תביעת הבעל דין מדכתיב אם לא יגיד אם לא יגיד א"כ משמע דבלא תביעת הבעל דין אינו חייב להעיד כלל דהא קרא איירי בלא שבועה, מ"מ אכתי קשה דילמא הקרא מיטע דבלא תביעה פטור מהעשה דאם לא יגיד אבל מ"מ עובר על הלאו דלא תעמוד על דם ריעך, וכמו דמצינו לענין השבת אבדה דמשעת ראייה עובר על הלאו דלא תוכל להתעלם ועל העשה דהשב תשיבם אינו עובר עד שיבוא לידו דוקא כמו שכתב הסמ"ע ריש סי' רנ"ט, וא"כ הכי נמי דילמא על העשה אינו עובר אלא כשיתבענו דוקא ועל הלאו דלא תעמוד על דם ריעך עובר אף בלא תביעה דלא תעמוד בכל גוויי משמע, וכל שכן דקשה יותר לפי מה שכתב הרשב"א בחידושי ר"פ הכונס (נו, א ד"ה אי) דהא דילפינן מאם לא יגיד דחייב להעיד אף בלא שבועה היינו תמדיה התורה קרבן על שמיעת קול אלה בלבד [ו] אטו מי שאומר לחבירו משביע אני עליד שתאמר כן ולא הגיד מי מחייב וקרובין שאינן מעידים לו אינן חייבים מפני שאין בעדותן כלום ואינן חייבים להעידו ואף הכשרים בכיוצא בהן אם לא היו חייבין להעידו כל שלא ענו אמן. והיינו דהרשב"א אזיל לטעמיה שכתב בחידושי פרק שבעת העדות דף לה, א (ד"ה משביע) בשם הירושלמי (שם פ"ד ה"א) דאף קרוב מפי עצמו חייב קרבן שבעת העדות ע"ש, וא"כ כיון דמקרא דלא תעמוד משמע דבכל גוויי חייב להעיד א"כ דילמא כי קפיד קרא על תביעת הבעל דין הוא דוקא לענין קרבן שבועה אבל להעיד חייב בכל גוויי.

והנראה בזה דהרמב"ם והטור ס"ל הא דקתני בספרי מנין שאם אתה יודע לו עדות וכו' קאי דוקא לענין דיני נפשות דפשטא דקרא בהכי איירי דאם הבית דין רוצים לחייבו מיתה והוא יודע לו עדות להצילו מחויב להעיד לו, והא דכתבו הרמב"ם והרא"ה דאף לענין ממון שייך נמי לא תעמוד על דם ריעך הוא אסמכתא בעלמא, וכן משמע בר"פ הכונס (נו, א) דפריך דאורייתא הוא אם לא יגיד, וכן במתני' דפרק אחד דיני ממונות (לח, ב) מייתי קרא דאם לא יגיד ולא הוזכר הלימוד דלא תעמוד על דם ריעך לענין חיוב עדות, וכן בסנהדרין דף עג, א הובא בש"ס ברייתא זו דמנין לאדם שטובע בנהר והשמיטו תחלת הברייתא מנין שאם אתה יודע לו עדות משמע דברייתא זו מיירי לענין דיני נפשות והוא נלמד ממילא מההיא דאדם שטובע בנהר, כן נראה לדעתם ז"ל.

אמנם לפענ"ד יש להוכיח מהש"ס דילן דחיוב עדות הוא בלאו דלא תעמוד על דם ריעך, דהנה בר"פ שבעת העדות (ל, א) איתא במשנה דשבעת העדות נוהגת באנשים ולא בגנשים ואמרין עלה בש"ס מנא הני מילי ושקיל וטרי עלה, ולפי שיטת הרשב"א דס"ל דכל היכא שאינו מחויב להעיד הוי כקרובין ופסולין ואינו חייב קרבן שבועה א"כ מאי קושיא נהי נמי דנשים כשרים להעיד מ"מ יש לפטור משבעת העדות, דהא הא דילפינן חיוב עדות מקרא דאם לא יגיד אינו אלא מצות עשה לבד כמו שכתב הרמב"ם ריש פ"א מהלכי עדות וכן במנין מהלכי מצוה ק"ח ורמ"ח מצות עשה וכן הסמ"ע ר"ח והרא"ה בספר החינוך מצוה קכ"ב, והרי המחבר בסעיף כ"ד פסק דאין מקבלין עדות בלילה ואם קבלוהו אין דנין ע"פ אותה קבלה וכן פסקו רוב הפוסקים והרשב"א (ח"ב סי' רצ"ו) מכללם, והטעם דקבלת עדות תחלת דין ואין דנין בלילה דילפינן מקרא דוהיה ביום הנחילו את בניו, וא"כ פשיטא דנשים פטורות מלהעיד דהוי מצות עשה שהזמן גרמא דנשים פטורות כדאיתא בפ"ק דקדושין (כט, א) דנשים פטורות מצמציות ותפילין וכן ממילה למול את בנה כתבו התוס' שם (ד"ה אותה) דפטורות דהוי מצות עשה שהזמן גרמא כיון שאינו נוהג בלילה, וא"כ הכא נמי כיון דעדות אינו נוהג בלילה כיון שאין תועלת בעדותן ויכולין לחזור בהן ופטורות מלהעיד א"כ הוי מצות עשה שהזמן גרמא דנשים פטורות, וא"כ כיון דפטורות מלהעיד אינן חייבים בקרבן שבועה. ואף לשיטת התוס' דר"פ הכונס דלא ס"ל כסברת הרשב"א מ"מ יש להקשות מהא דאמרין התם (שבעות שם) ועמדו שני האנשים בעדים הכתוב מדבר דאי בבעל דין וכי אנשים באין לדין ונשים אין באין לדין ואם נפשך לומר נאמר כאן שני ונאמר להלן שני מה להלן בעדים אף כאן בעדים, ופריך מאי אם נפשך לומר ומשני וכי תימא אשה לאו אורח ארעא כל כבודה בת מלך פנימה נאמר כאן שני וכו', והקשו התוס' (ד"ה כל) השתא נמי דמיירי בעדים מני"ל למעוטי נשים דילמא הא דנקט אנשים משום דכל כבודה וכו', ותירצו דגבי עדים ע"כ צריכה לבוא משום דאין עד מפי עד כשר אבל לדין יכולה למסור טענותיה ביד אחר, ואי אמרת דחיוב עדות ילפינן מקרא דאם לא יגיד א"כ לא הוי רק מצות עשה ומצות עשה שהזמן גרמא שנים פטורות וא"כ פטורות להעיד ושייך שפיר כל כבודה בת מלך פנימה, אלא ודאי דחיוב עדות הוא בלאו דלא תעמוד על דם ריעך וא"כ אף נשים חייבות להעיד אם היו כשרות, וזו ראייה נכונה לפענ"ד.

...ובאמת לולי דברי הב"י והסמ"ע הייתי אומר דמה שכתב הרמב"ם והטור והוא שיתבענו שיעיד לו היינו לאפוקי כשאדם יודע עדות לחבירו והבעל דין עדיין אין דנין זה עם זה או שדנין זה עם זה אלא שאינם יודעים אם הדבר תלוי בעדותו אינו מחויב לילך לבית דין ולהעיד משא"כ דבר איסור או דיני נפשות מחויב לילך מעצמו לקיים ובערת הרע מקרבך, אבל פשיטא אף בדיני ממונות מחויב להעיד כשיודע שהבעל דין דנין ביחד והדבר תלוי בו. וכן יש להוכיח מדברי הרא"ה בספר החינוך מצוה קכ"ב שכתב וז"ל: ואולם יש חילוק בין דיני ממונות לדיני נפשות ואיסורין שבדיני ממונות אין אדם חייב להעיד עליהם מעצמו אלא א"כ יתבענו בעל דבר או ב"ד, ובדיני שאר איסורין שבתורה כגון שראה אחד שעבר על איסור וכן בעדות נפשות כגון שראה מי שהרג חבירו או בעדות מכות וכו' בכל זה חייב אדם לבוא מעצמו ולהגיד עדות לפני הבית דין כדי לבער הרע ולהפריש האדם מאיסור, עכ"ל. הרי שכתב דבדיני ממונות אינו חייב להעיד עד שיתבענו הבעל דין או ב"ד, ומה חילוק יש בין בית דין לשליח אחר דפשיטא דאף כשיתבענו דאף כשיתבענו הבית דין אינו חייב קרבן שבועה דקרא קפיד דוקא אתביעת בעל דין עצמו כדכתיב אם לא יגיד ודרשינן אם לו לא יגיד אבל להשביע מפי בית דין לא שמענו